

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2021

Romano džaniben

časopis romistických studií | 28. ročník | 2/2021

HOSTUJÍCÍ EDITOŘI ČÍSLA:

Martin Fotta

Martin Fotta je antropolog na Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky.

E-mail: fotta@eu.cas.cz

Mariana Sabino Salazar

Mariana Sabino Salazar je doktorandkou v programu iberských a latinskoamerických kultur a literatur na Texaské univerzitě v Austinu. E-mail: soymariana@utexas.edu

[Milada Závodská]

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2021

Na obálce:

Káva #2 | Curitiba, Paraná, Brazílie, 2007 | Foto: Luciana Sampaio

Obsah

| TÉMA: ROMOVÉ V LATINSKÉ AMERICE A KARIBIKU |

RECENZOVANÁ ČÁST

Mariana Sabino Salazar Vývoj postavy „Cikánky“ v mexické kinematografii (1943–1978) a její rasové a nacionalistické implikace	9
Pablo Irizarri Chilští Romové ze skupiny Chorachane: Etnografické poznámky lingvisty	31
Esteban Acuña Cabanzo Vyjednávání (ne)viditelnosti mezi romskými rodinami v Bogotě	57

NERECENZOVANÁ ČÁST

Aida Elizabeth Infante de Juan Phirav mugo traio kon iek iló romanó / Kráčím životem s romským srdcem	79
David Lagunas „Se dvěma kufry“: Španělští Romové v Mexiku	95
Elsie Ivancich Dunin Taneční motiv ze severochilské pouště: „Los Gitanos“ („Cikáni“)	107

| NETEMATICKÁ ČÁST |

RECENZOVANÁ ČÁST

Milada Závodská Vznik „jazykové subkomise“ Svazu Cikánů-Romů (1969–1973) pro standardizaci romštiny	123
---	-----

Příloha 1 – Milena Hübschmannová: Jak psát romštinu (pracovní materiál Svazu Cikánů-Romů)	142
---	-----

RECENZE | ANOTACE

Philomena Franz: <i>Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust</i> (Helena Kaftanová)	157
Alexander Mušinka: <i>Elena Lacková I.</i> (Radka Patočková)	163
Marcus Pape: <i>Sólo pro Jiřího Letova. Život a činnost důstojníka generálního štábu a experta na lágry podle archivních dokumentů a jeho deníků</i> (Lada Viková)	169

Recenze | Anotace

Philomena Franz

Žít bez hořkosti: Příběh německé Sintky, která přežila holokaust
/ Helena Kaftanová

Alexander Mušinka

Elena Lacková I.
/ Radka Patočková

Markus Pape

*Sólo Jiřího Letova: Život a činnost důstojníka generálního štábu a experta na lágry
podle archivních dokumentů a jeho deníků*
/ Lada Viková

Philomena Franz

Žít bez hořkosti – Příběh německé Sintky, která přežila holokaust

Praha: KHER, 2021, 116 s., ISBN 978-80-87780-26-8

Přeložila Eva Zdařilová.

Poprvé vyšlo roku 1985 pod názvem *Zwischen Liebe und Hass: Ein Zigeunerleben* (Mezi láskou a nenávisť: Život Cikánky) v nakladatelství Herder ve Freiburgu. Podkladem pro vydání knihy nakladatelstvím KHER se stalo 2. německé vydání, které vzniklo vlastním nákladem autorky v roce 2001.

Knihy vzpomínek Philomeny Franz (*1922, Biberach), německé Sintky, zaplňuje mezi memoáry přeživších holokaustu z řad Sintů přeloženými do češtiny místo dosud neobsazené. Svědectví ženy, pocházející z tradiční kočovné hudebnické a divadelní rodiny s vysokým společenským statutem, představuje na poli literárního zpracování prožitků obětí holokaustu mimořádné dílo.

K rozhodnutí podělit se o své zážitky a zkušenosti docházela Philomena Franz postupně. Samotný text začal vznikat pravděpodobně v průběhu sedmdesátých let v rámci její hospitalizace na psychiatrické klinice, kde se léčila z depresí, a zároveň také v době, kdy se téma holokaustu obecně, i do té doby pomíjeného holokaustu Romů a Sintů, v euro-atlantickém prostoru vůbec poprvé dostalo do širšího povědomí. S přispěním blízkého přítele a pozdějšího nobelisty Heinricha Bölla své vzpomínky dokončila v první polovině osmdesátých let. Začala také navštěvovat školy a vyprávět svůj osobní příběh dětem. Na základě těchto setkání a besed napsala a vydala svůj debut *Zigeunermärchen*, tedy „Cikánské pohádky“ (1982). Roku 1985 se staly její vzpomínky na období pokrývající její dětství až po osvobození prvním tištěným vydáním osobního svědectví příslušnice Sintů v Německu. Stejně prvenství, ovšem v Rakousku, drží autorka Ceija Stojka – příslušnice

skupiny Lovárů, jejíž vzpomínková kniha *Wir leben in Verborgenen* („Žijeme ve skrytu“) vyšla v roce 1988. Český překlad byl publikován díky spolupráci nakladatelství Argo a sdružení Romano Džaniben roku 2009 (Stojka 2009). V novém tisíciletí vydala Philomena Franz ještě sbírku básní *Tragen wir einen Blütenzweig im Herzen, wird sich immer weiter ein Singvogel darauf niederlassen: Gedichte*, tedy „Nosíme-li v srdci kvetoucí větévku, nepřestane na ni usadat zpěvný pták: Básně“ (2012) a také soubor drobných poetických obrazů ze svého života pod názvem *Stichworte* – „Klíčová slova“ (2016).

Vydání, které připravilo nakladatelství KHER, obohatilo autobiografii o rozhovor „Neřinčím zbraněmi aneb Kdo nenávidí, prohrává“, který s autorkou 14. února a 18. dubna 2021 vedla romistka a překladatelka Eva Zdařilová, a také doslov romistky a historičky Renaty Berkyové „Naslouchat těm, kteří promluvili“. Autorka doslovu se v něm věnuje historii úsilí o uznání holokaustu Romů a Sintů v Německu a Československu a podává výčet autentických písemných památek, jejichž autoři a autorky – přeživší čeští a moravští Romové a Sintové – v nich reflektují období druhé světové války. Vzpomínkám Philomeny Franz (členěným do dvou oddílů: „Mé dětství“ a „Můj holokaust“) předchází také ediční poznámka a předmluva autorky, kde apeluje na pochopení a přijetí osudů Romů a Sintů během dějinných událostí 20. století, kterých se v době národně socialistického režimu v Německu nedobrovolně stala svědkem a zároveň obětí. Vydání obsahuje rovněž obrazovou přílohu: soubor několika dokumentů a fotografií z archivu Philomeny Franz, které se povedlo získat díky laskavosti autorčiny blízké přítelkyně Sidonie Bauer. Výtvarnou podobu českému vydání vtiskla absolventka UMPRUM Ladislava Gažiová, která ve své tvorbě akcentuje témata romské kultury a historie. Titul *Žít bez hořkosti* vyšel za podpory Česko-německého fondu budoucnosti a překlad autobiografické části podpořil Goethe institut.

Naučit se žít

Svůj životní příběh Philomena Franz vypráví v zásadě lineárně a člení ho na dvě části, které od sebe dělí moment, který spustil dlouhou sérii utrpení a traumatických zážitků – její zatčení. Po něm následovala internace v Auschwitz-Birkenau a posléze dalších táborech. Pojmenováním dvou oddílů „Mé dětství“ a „Můj holokaust“ dává důraz na jedinečnost svého života a své zkušenosti a také snad na to, že události, které vypráví, jsou viděny pouze jejíma očima a prožity jí samou. V části pojednávající o dětství až do doby prvních transportů jejích blízkých přibližuje především své zázemí a postavení rodiny. Řadou poetických a sugestivních obrazů vykresluje společenství Sintů, kteří ve velkém obytném voze křižovali Německem. Philomena společně s širší rodinou vystupovala s divadelními a hudebními čísly i celými nastudovanými hrami a operetami. Jako důležitou osobu, která měla zásadní vliv na její výchovu, přibližuje čtenáři

svého dědečka Johannese Haaga, principála a hudebníka, ale také loutkáře, který ji učil pokoře před světem i Bohem, laskavosti a empatii. Série obrazů reflektujících autorčinu fascinaci přírodou a jejími obyvateli, koloběhem ročních období a pravidelně se vracejících změn v přírodě patří v oddílu dětství k těm nejpůsobivějším. Přibližuje jak citění dítěte, tak i naznačuje, že právě díky tomuto vnímání a krásným vzpomínkám byla později schopna přežít hrůzy, které jí osud připravil. Přibližuje ale také řadu praktických situací ze života kočujících Sintů. Hovoří o zvycích, víře i přijetí německou společností a stycích a postojích vůči jiným skupinám Romů nebo židovským obchodníkům. Popisuje také místa, kam se s rodinou na zimu vraceli a kde žili. Zcela zanedbatelně se zmiňuje o vlastní roli v souboru – jen skromně poznamenává, že byla nadanou zpěvačkou a tanečnicí.

Postupně ve vzpomínkách Philomeny Franz přibývají zkušenosti, které jako malé dítě nezažívala. Se vzestupem národního socializmu vznikala nová společenská pravidla a zákony. Zprvu se jednalo o kontroly a evidenci Romů a Sintů, později omezení jejich pohybu a následně rasově motivované vyloučení romské populace z veřejného života i společnosti vůbec. Po smrti dědečka roku 1937 ještě soubor získal angažmá ve velkých evropských divadlech, členové ale museli prodat koně a obytný vůz. „Celý náš způsob života, naše tradice zmizely ze dne na den, protože jsme přišli i o zbytky volnosti pohybu,“ píše autorka na straně 32. Rodina se usadila ve Stuttgartu a roku 1938 musela Philomena po šesti měsících odejít ze střední školy na nucenou práci do zbrojovky. Svět se začínal měnit i pro jejího bratra Johanna, který byl také pracovně nasazen a po vojenské službě bojoval jako člen Wehrmachtu. Otec Philomeny a její bratr Fritz odjeli roku 1942 s transportem do Mauthausenu, teta zmizela neznámo kde a její manžel s pěti dětmi odjeli také na smrt. Přese všechny špatné zkušenosti neopomene však autorka vždy vyzdvihnout pozitivní zážitky, jako například věrnost své kamarádky ze střední školy, která sice nosila uniformu Hitlerjugend, ale vztah s Philomenou Franz navzdory zákazu kontaktu s ní nerozvázala. Připomíná také překvapení německého vojáka, když mu vyličí situaci na nádraží, kde se právě rozloučila se svým strýcem, kterého i s pěti dětmi deportují do vyhlazovacího tábora, a ona o tom nesmí povědět své matce, která by takovou zprávu neunesla. Dětství se v případě Philomeny Franz uzavírá okamžikem, kdy čeká na své zatčení. Chvíli, kdy bude muset sama za sebe převzít odpovědnost za svůj život, kdy bude osamocena a odtržena od své rodiny putovat v nákladním vagónu daleko od domova, který záhy zničí zápalné bomby a udělají tak za jejím starým životem definitivní tečku.

Svědectví přeživších, kteří se stali živoucím symbolem hrůz

„A pak přišlo utrpení, jako rána kladivem – a rovnou do obličeje,“ píše Philomena Franz (s. 39). Na úvodní obraz navazuje v rychlém sledu líčení drastických prožitků a situací, které se začaly odvíjet od zatčení 27. března 1943. Cesta

Philomeny Franz vedla do vězení, kde ze své první životní konfrontace s důstojníkem gestapa velice jasně pochopila, že od této chvíle je ze společnosti vyloučena, stává se odosobněnou položkou v procesu vyhlazení romského etnika a čeká ji smrt. S přestávkou v Drážďanech pak skutečně transport, jehož se stala součástí, zastavil před branami Osvětimi.

„Při příjezdu do Auschwitzu 21. dubna 1943 je sedm mých spolucestujících mrtvých. Jsou čtyři ráno. Rampa v Auschwitzu. Staré ženy, muži a děti se musí vyrovnat do řady. Ve vzduchu visí divný puch. Kolem nás projíždějí nákladáky. Jsou naložené mrtvolami. Všechny jsou nahé.“ (s. 44)

Po zážitku, který se autorce podle jejích slov vracel a dosud vrací ve snech, následovala selekce a příjem do tábora Auschwitz-Birkenau obnášející ostříhání vlasů – v případě Philomeny vyholení kříže na temeni jako trest za to, že se odmítla stát prostitutkou pro důstojníky. Líčení přibližující základní rysy života v táboře za ostnatým drátem se prolíná s poznámkami, jak svou situaci krátce po příchodu mladá Philomena Franz vnímala – cítila především hněv, nenávist a nutkání k pomstě na svých věznitelích, kteří se podíleli na genocidě. Tento svůj postoj přehodnotila v průběhu roku, který až do svého druhého útěku strávila v táboře Ravensbrück. Znovu se vrátila do Auschwitz v době, kdy se „cikánský tábor“ právě stával minulostí, a jen o vlasek unikla plynové komoře, aby se mohla znovu vydat dál – tentokrát do pracovního lágru na břehu Labe nedaleko Wittenbergu. Na cestě k odpuštění těm, kteří ji nelidsky týrali a bili, věšeli za ruce u kůlu, nechali stát ve „stehbunkru“ a zavřeli na řadu dní na samotku, jí pomáhaly především slova její kmotry, se kterou se setkala v krankentransportu do Auschwitz. Ve smíření nakonec zahlédla jedinou možnost, jak se s prožitými hrůzami vyrovnat. Obrazy utrpení sestry, která doplatila na Philomenin útěk smrtí u kůlu, nebo zmařený život malého děvčátka, které se nepovedlo Philomeně Franz ochránit, ale pronásledovaly autorku dál. A klid nepřinášely ani dny po osvobození Sověty a podpora od amerických vojáků. „Dostávám doklady, a přesto se v tu chvíli cítím nevýslovně osamělá a ztracená,“ píše na straně 65. Její příběh jako by nemohl skončit. Je potřeba desítek let, než tíhu, kterou si s každým novým probuzením autorka připínala na svá záda, postupně odloží. A i skrze slzy dětí, kterým svůj příběh vyprávěla proto, aby na hrůzy nacistického režimu nikdy nezapomněly a zabránily jejich opakování, skrze jejich společný prožitek dochází úlevy.

Kdo nenávidí, prohrává

Velkou devízou knihy je doslov Renaty Berkyové. Rozsahem ne příliš dlouhý, ale informačně velmi nahuštěný text má potenciál přístupně přiblížit romisticky nepoučenému čtenáři pozadí a souvislosti historie uznání romského holokaustu a zároveň skrze výčet písemných pramenů rozšířit čtenářovu zkušenost

o vzpomínky romských pamětníků, jejichž výpovědi si zaslouží pozornost nejen kvůli své historické hodnotě, ale i jako svěbytná literární díla. Rozhovor Evy Zdařilové, který doslovu předchází, pak ještě vyplňuje bílá místa životního příběhu Philomeny Franz obsaženého ve vzpomínkách *Žít bez hořkosti*. Pamětnice v něm hovoří jak o samotném procesu a okolnostech vzniku memoárů a své literární činnosti vůbec, tak ještě i o době, kdy krátce před osvobozením utekla z pracovního lágru a našla útočiště na venkově v německé rodině. Svěřuje se také o okolnostech osvobození a o životě v prvních letech po druhé světové válce. Přibližuje i setkání a vznik pouta se svým pozdějším manželem Oskarem Franzem, který rovněž pocházel z romské rodiny, a neuvěřitelnou historku, jak se shledala po válce se svou matkou Teresií. Z rozhovoru se dozvídáme také o méně známém faktu, že ze strany své matky je částečně židovského původu. V neposlední řadě se zmiňuje i o dvou důležitých cestách, které podnikla brzy po válce, a to do Izraele a Indie – dvou míst, odkud pocházely rodiny jejich předků.

Kromě mladé generace se autorčiným publikem, kterému svěřovala své zážitky, stal i manžel. Svým dětem, když dospívaly, ale téměř nic ze svých vzpomínek nevyprávěla:

„Chtěly to vědět, ale já jsem si nepřála, aby podléhaly nenávisti. Pak by to dopadlo na tu mladou generaci, která se po válce snažila postavit na nohy a měla úplně jiné názory. Přečetly si to pak v knize. Pro Sinty byla má kniha velikým darem.“
(s. 94)

Za neúnavné připomínání holokaustu, práci s mládeží a šíření smířlivého postoje byla Philomena Franz několikrát oceněna: Záslužným řádem Spolkové republiky Německo (1995), titulem žena Evropy (2001), Řádem za zásluhy Severního Porýní-Vestfálska (2013) a čestným občanstvím města Bergisch Gladbach (2021), kde významnou část svého života žila.

Ačkoliv se Philomena Franz ztrátě svých blízkých postavila čelem a „neřinčí zbraněmi“, bolesti ze ztráty blízkých se nikdy nezbaví. Druhou světovou válku přežil jen její bratr a matka. Otec a šest Philomeniných sourozenců, kmotra i teta se strýcem a jejich děti, ti všichni zahynuli.

Svědectví její knihy by si zasloužilo doletět k co nejvíce čtenářům, aby v Česku rozhodně ojedinělý hlas zazněl co nejsilněji. „Já jsem vlastně ze sebe celou tu tíhu na duši vypsal. Kdybych nepsala, už bych tu možná dnes nebyla,“ říká v závěru rozhovoru bezmála stoletá Philomena Franz.

Helena Kaftanová¹

1 Autorka působí od roku 2007 s přestávkami až do současnosti jako dokumentaristka a spolupracovnice projektu Paměť národa (mezinárodní sbírky vzpomínek pamětníků důležitých historických událostí 20. století dostupné na www.pametnaroda.cz) neziskové organizace Post Bellum.
E-mail: helena.kaftanova@postbellum.cz

Literatura

- Franz, P. 1985. *Zwischen Liebe und Hass: Ein Zigeunerleben*. Freiburg: Herder.
- Franz, P. 1982. *Zigeunermärchen*. Bonn: Europa-Union-Verlag.
- Franz, P. 2012. *Tragen wir einen Blütenzweig im Herzen, wird sich immer weider ein Singvogel darauf niederlassen: Gedichte*. Norderstedt: Books on Demand.
- Franz, P. 2016. *Stichworte*. Norderstedt: Books on Demand.
- Stojka, C. 2009. *Žijeme ve skrytu*. Praha: Argo, Romano džaniben.

Romano džaniben – 28. ročník – 2/2021

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2021 a finančně podpořen byl také Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v rámci projektu „CRP 2021: Podpora strategicky významných programů na Filozofických fakultách UK, MU, UP“.

Vydává Romano džaniben, z. s.
Biskupcova 85, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková
Redaktoři: Renata Berkyová, Helena Kaftanová, Jan Ort,
Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;
Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;
doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách
www.dzaniben.cz

Sazba: Kateřina Krčíková
Obálka: Daniela Kramerová
Tisk: powerprint s.r.o.
Náklad: 300 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.